

Ortnamn som källa i historisk forskning

Av Stefan Brink

Brink, S. 1984. Ortnamn som källa i historisk forskning. (Place-names as a Source in the Study of History and Prehistory.) *Fornvännen* 79. Stockholm.

In this paper a new Danish book — concerning the use of place-names in the study of history *sensu lato* — is presented and discussed. The author tries to widen the perspective and draws attention to relevant Swedish place-name material for comparison and as a complement. Special weight is attached to the interaction between place-names and settlement history, place-names and the history of administration and place-names and pagan religion.

Stefan Brink, Hälsinglandsprojektet, Uppsala universitet, Sturegatan 1, 752 23 Uppsala.

Denna uppsats har som ursprung en nyligen utkommen dansk handbok om ortnamn skriven för forskare och studerande inom närliggande discipliner. Boken heter *Stednavneforskning 2. Udnyttelsesmuligheder* (Akademisk forlag, København 1979, ISBN 87-500-1891-4) och är författad av Vibeke Dalberg & John Kousgård Sørensen, båda knutna till Institut for Navneforskning vid Köpenhamns universitet. Då utgångspunkten för boken har varit danska ortnamn, har jag valt att utvidga en recension i vanlig bemärkelse med att dra in svenskt material som jämförelse.¹

Samma förf. har tidigare gett ut *Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering* (1972) som kan sägas vara en introduktion i ortnamnsforskningens metodik. Syftet med *Stednavneforskning 2* sägs vara att visa "hvorledes stednavneforskningens resultater kan udnyttes inden for forskellige historiske emneområder" (s. 9), men man framhåller att de båda böckerna får ses i ett sammanhang och bör brukas ihop.

Inledningsvis konstaterar man att en metodiskt riktig tolkning av ett ortnamn bör vara ett resultat av en etymologisk, en namntypologisk och en extra-lingvistisk (d.v.s. saklig) analys (jfr Th. Andersson i NoB 61, 1973, s. 162). En viktig förutsättning för att bruka

ortnamn som historiskt källmaterial är att de kan placeras i tiden, d.v.s. dateras. Redan i inledningen framhåller förf. två viktiga metodiska begränsningar som brukare av ortnamn har att beakta: svårigheten att kunna datera äldre ortnamn precist och dateringsmetodernas osäkerhet (s. 16f.).

Kap. 2, Bebyggelsehistoria. Här tas först upp ortnamnselement som syftar på fornlämningar som *dös, grav, hög, kummel, *læ*, etc. Man påpekar det självklara att man får vara uppmärksam på att alla namn innehållande exv. ordet *hög* ingalunda syftar på en fornlämning. För elementet *snäcka* (s. 27) räknar förf. med en betydelse 'skeppssättning'. Av vida större intresse är de fall där detta element kan antas syfta på skeppstypen *snäcka*, fsv. *snækkia*, 'ledningsskepp' (jfr s. 113). På svensk botten har ortnamnsforskaren Ingemar Olsson (1972) för Gotlands del presenterat en intressant studie där ortnamn innehållande elementet *snäcka* behandlas. Ortnamnen används här som *indikationer* på en forntida marin försvarsorganisation, och vidare undersökningar har att pröva dessa hypotesers bärkraft.

Man kommer så in på ortnamns vittnesbörd om bebyggelsens expansion och regression (s. 29). För dessa namngrupper har norska forskare nyttjat termerna *expansionsnamn*

och *kontraktionsnamn* (Salvesen 1979 s. 125; J. Sandnes i NoB 63, 1975, s. 119). Exempel på vanliga element i kontraktionsnamn är *öde*, *gammal*, *forn*. När det gäller namn innehållande *öde* får man vara uppmärksam på att man istället kan ha att göra med närliggande ord som fsv. *ødher*, *ød* 'rikedom', fsv. **ødhe* 'ställe där man kan vada' etc. Elementet *forn* ingår ofta som förled i framförallt norrländska bynamn, men det uppträder idag ofta i en förändrad språkdräkt som *Fann-* i flera *Fannbyn*. Några element i kontraktionsnamn, eller s.k. ödesmålsnamn, som förf. inte nämner men som har uppmärksammats på senare tid är bl.a. *tomt/toft* (Hellberg 1967 s. 196 ff., dens. 1980 s. 104 ff.), *bolstad* (Hellberg 1980 s. 91 ff.), *byarum* och *-rum* (Fries 1976), *ön*/*aun-*/*åun-* (J. Sandnes i NoB 63, 1975, s. 119 ff.), *böle* (Sandnes i NoB 63, 1975, s. 124 f., dens. i NoB 70, 1982, s. 133; Salvesen 1979 s. 131). I det sista anförda arbetet hävdas även elementet *lägd* i Jämtland vara ödeindicerande (s. 131 ff.), vilket inte har fått stå oemotsagt (B. Flemström i NoB 68, 1980, s. 160). I många av dessa fall har vi att räkna med sekundära betydelseutvecklingar som exv. för *böle* 'nybygge'. Dessa bebyggelser hade ofta perifera lägen och var de första som slogs ut och blev liggande öde vid en bebyggelse regression. Då så många av dessa *böle*-bebyggelser kom att ligga öde under senmedeltiden kom ordet och namnelementet *böle* efterhand att uppfattas som 'ödegård'.

Under avdelningen expansionsnamn nämner förf. elementet *torp*, som i det fda. lagspråket avsåg 'utflyttarbebyggelse', vilket också är den betydelse man får räkna med för elementet i ortnamn. Man anger vidare att adjektiv och adverb som *ny*, *lilla*, *öster*, *ut*, *över* etc. kan ha givits vid bebyggelseutflyttningar, -splittningar eller nyetableringar, dvs. namn givna i relation till annan (äldre?) bebyggelse (s. 37; jfr Jørgensen 1977). Slutligen berör man helt kort brukandet av ortnamnsdateringar av bebyggelser. Man nämner som exempel den i detta hänseende välundersökta socknen Kumla i Närke, där tre olika bebyggelsehistoriska analyser företagits (J. Sahlgren i NoB 15, 1927; Lundberg 1951; Hellberg 1967).

Tyvärr är kapitlet om bebyggelsehistorien

alltför kortfattat och rapsodiskt. Till viss del har förf. tagit udden av denna kritik då man redan tidigare har hänvisat till *Stednavneforskning 1*. I denna metodbok vill jag särskilt hänvisa till kapitlet om namntypologi (s. 136 ff.) samt datering (s. 163 ff.). Vad man hade önskat i detta sammanhang är bl.a.:

1. Metoder att datera bebyggelsenamn (relativt och absolut; vilket man alltså får läsa sig till i *Stednavneforskning 1*).
2. Namntypologi — ur metodisk synpunkt.
3. Rumslig spridning av namntyper — ursprung, orsaker, implikationer?
4. Vad kan ortnamns materialet erbjuda vid bebyggelsehistoriska undersökningar på olika plan?
5. I vilken utsträckning går namnen att använda som *medel*, och inte bara som *mål*, vilket naturligtvis är en viktig frågeställning vid historiska undersökningar (jfr J. Sandnes i NoB 66, 1978 s. 113 ff., dens. i NoB 70, 1982, s. 126).

Förf. använder många sidor till att ta upp "stednavneelementer, som vidner om gravfund... [och] ...om boplatfund" (s. 28) men glömmar enligt min mening själva *bebyggelserna* i stor utsträckning. Vad innebär det t.ex. — kan en arkeolog eller en geograf fråga sig — att vissa namn räknas som *hem*-namn, andra som *säter*-namn? Har de likartat ursprung sakligt sett? Det kan naturligtvis vara av intresse att veta att ett *hem*-namn ursprungligen har syftat på en habitation, medan ett *säter*-namn (åtminstone i Östnorden) från början har varit en äga som vid någon tidpunkt har erhållit en bebyggelse.

Vad beträffar punkt 4 (ovan) kan det vara belysande att studera ortnamnens vittnesbörd om bebyggelsens status och genes i tid och rum på olika nivåer. På en *mikronivå* kan ägonamn etc. ge värdefulla upplysningar om en gårds eller en bys agrara system. På en *mesonivå* — bygd, socken, härad etc. — visar exv. gård- och bynamnen hur bebyggelsegången i området har förlöpt. Vi kan erhålla vittnesbörd om ev. kultiska eller centrala funktioner etc. På en *makronivå* utgör ortnamnen — särskilt då de typologiserbara bebyggelsenamnen — ett utmärkt självständigt

källmaterial för generaliserande undersökningar av bebyggelsens utveckling i tid och rum.

Överlag tror jag man skulle ha vunnit på att integrera vissa moment som ingår i *Stednavneforskning 1* i detta kapitel, och tagit ett bredare grepp på detta ämnesområde. Nu behandlas i stor utsträckning — om inte rena truismen — så i alla fall ofta relativt självskrivna namnförhållanden, som att en gravhög kan ha namn på *-hög*, reciproka, genomskinliga namn som *Nya* och *Gamla X-by*, *Stora* och *Lilla X-by* etc. Man hade önskat lite mer substans i detta kapitel, som borde vara — om man ser till bokens avnämare — dess viktigaste. I detta sammanhang skall tilläggas att en utmärkt, substansrik översikt om ortnamns roll för bebyggelsehistoriska undersökningar tidigare har presenterats av John Kousgård Sørensen, *Place-names and settlement history* (1978) vilken rekommenderas.

Kap. 3, Administrationshistoria. Förf. börjar med att konstatera att ortnamnen utgör en viktig källa vid territoriella och administrationshistoriska studier. Vad gäller den rättsliga indelningen är följande namnelement relevanta för Danmark: *land*, *syssele* och *herred*. *Syssele* hade en ursprunglig betydelse 'arbete, göromål' men har genomgått en betydelseförändring till 'distrikt'. Man kan jämföra med eng. *shire* (< feng. *scīr* 'ämbete'). Sysseleindelningen som världslig indelning fanns endast på Jylland, där de 14 namn som kommer ifråga faller inom två grupper på formella grunder. Som J. Kousgård Sørensen (1978 s. 134 ff.) tidigare har visat vilar sysseleindelningen på norra Jylland på en gammal bygdeindelning med ursprungliga bygdenamn, medan den i söder är yngre med namn efter bebyggelser med centralt läge. Indelningen i *herred*, sv. *härad*, i Danmark vilar delvis på gamla byder, delvis har nya häradskapats vid häradindelningens införande. Som Thorsten Andersson har visat för Sveriges del kan man indela häradnamnen i två formellt skilda grupper. Kriteriet härför är i korta drag att häradnamn som på medeltiden innehöll *-härad* — s.k. primära häradnamn — bör vara bildade vid häradindelningens införande, medan sådana som ej innehöll *härad* i sina

medeltida skrivningar — s.k. sekundära häradnamn — går tillbaka på äldre bygdenamn (Andersson 1965 särsk. s. 163 ff.). Detta kriterium kan, enligt Dalberg & Kousgård Sørensen, inte brukas för de danska häradnamnen. I ett nyligen utkommet arbete *Danska häradnamn* (i NoB 70, 1982) hävdar dock Thorsten Andersson att en dylik distinktion är relevant även för de danska namnen. Skälet till att de flesta häradnamnen på gammalt danskt område har medeltida namnformer med *-härad* som fast komponent, har sin grund däri, menar Andersson, att de danska häradnamnen är äldre än de svenska, och att ett namnskick med elementet *-härad* har kommit att tränga igenom och uniformeras tidigare. Th. Andersson framhåller vidare att själva häradsinstitutionen har sitt ursprung i Danmark. Om det svenska och danska häradets historia ur språklig synpunkt se Andersson 1965, dens. 1974, dens. i NoB 70, 1982; Jørgensen 1980 s. 37 ff.; Kousgård Sørensen 1978; S. Söderlind i HT 1968 s. 102 ff.

Under den kyrkliga (da. *gejstlig*) indelningen behandlas främst *socknen* (s. 59). Själva ordet betyder ursprungligen 'sökning' och betecknar som administrativ term 'ett område med en mötesplats, som bebyggarna söker sig till'. Förf. håller frågan öppen huruvida socknen kan ha existerat före kristendomen som en rättslig institution. I detta spörsmål har nyligen Bent Jørgensen (1980 s. 34) uttalat sig *mot* en sådan tolkning. Han skriver att "ordet sogn i intet af de nordiske lande som territoriell betegnelse kan føres tilbage til førkristen tid". Även på svensk botten är man oftast benägen att se socknen som en novation vid kristendomens införande och kyrkans organisering. Diskussionen här rör främst frågan huruvida denna sockenindelning kan ha övertagit en äldre indelning (se härom bl.a. Hafström 1949b. s. 51 ff., dens. 1949a; Thors 1957 s. 84 ff.; Holmberg 1969 s. 273 ff.; Lundberg 1972; KL 16 sp. 374 ff.). På dansk botten har detta inte varit fallet enligt förf., vilket sockennamnen visar. Dessa saknar — till skillnad från häradnamnen — helt ursprungliga bygdenamn. Speciellt utmärker sig Bornholm där socknarna har namn efter kyrkan, exv. *Knudsker* (*-ker* < *-kirke*), *Nyker* etc.

Alla dessa sockennamn innehåller dessutom — eller har innehållit — namnet på ett skyddshelgon. Det har vidare gjorts troligt att ärkebiskop Eskil i Lund har varit den som namngett de bornholmska socknarna mot slutet av 1100-talet (se även KL 16 sp. 387 f.).

Man tar även upp namnen *Kirkeby*, *Kirkerup* osv., motsvarande *Kyrkbyn* i Sverige (vanligt i Norrland), till behandling. I dessa fall har vi oftast ett brott i namnkontinuiteten. När kyrkan kom att byggas i en by övergick ofta bynamnet till att även bli sockennamn. Efterhand kom sockennamnet att konkurrera ut bynamnet, vilket så småningom kom att ersättas med *Kyrkbyn*.

Huvudkällan till kunskapen om den militära indelningen under vikingatiden är den "Jyske lov". Här sägs att landet var delat i ett antal "skiben", fda. *skipan*, vilket är ett ursprungligt verbalabstrakt med betydelsen 'utrustning av skepp' (jfr. feng. *scipian* 'bemannad, utrustad') och motsvarar sv. *skeppslag*. En skiben var i sin tur delad i ett antal "havne", motsvarande sv. *hamnor*. Varje skiben skulle utrusta ett ledungsskepp. Dessa två termer ingår dock ej i danska ortnamn. Vissa andra hithörande termer diskuteras som *skibrede* (?), *skibelse* etc., och deras eventuella förekomst i ortnamn (s. 63).

Under arbetsteknisk indelning nämns termer som *ejerlav*, sv. *ägarlag*, en sammanslutning i en by (da. *landsby*). En underavdelning härtill var en s.k. *balle* 'del av en by'. Som ortnamnelement finns också *balle* i betydelsen 'förhöjning'. Etymologiskt går orden tillbaka på fda. **balgh*, ett ord som ingår i många nordiska ortnamn i betydelsen 'rundaktig förhöjning'. Förf. framhåller att det är svårt att särskilja dessa betydelser i ortnamn. Thorsten Andersson (i NoB 69, 1981, s. 192) har pekat på den svenska parallellen *holme* som har kunnat genomgå en likartad betydelseutveckling 'liten ö', 'förhöjning' > 'administrativ indelningsenhet' (se härom Helmfrid 1962 s. 154 ff.).

Vad beträffar den skattetekniska indelningen finner vi ofta termer — även ingående i ortnamn — som är avledningar till räkneord, exv. *fjärding*, bl.a. som 'herredsfjering', *tredding* bl.a. 'herredstreding', jfr. också den bekanta

treddingsindelningen av Danelagen samt *East-, West- och North Riding* (< fda. *thrithiung*) i Yorkshire, *åttling*, da. *otting*, *femting* och *setting*.

Kap. 4, Rättsväsendets historia. Förf. påpekar att ortnamn ofta kan ge ledning var gamla tingsplatser har legat. Ofta innehåller dessa namn elementet *ting*, exv. *Tinghøj*, *Tingslette*, jfr. också i Sverige bl.a. det värmländska *Tingvalla*. Att tingsförhandlingar har ägt rum i anknytning till högar (och höjder) visas såväl av skriftliga vittnesbörd som åtskilliga ortnamn *Tinghøj*, vilket visar att ting som hållits på (eller vid) högar har varit allmänt förekommande av gammalt (s. 75). Andra relevanta element som kan tänkas ingå i ortnamn är exv. *mål*, *sak*, *dæld* (till *dela* 'tvista'), *strid*, *trætte*. I åtskilliga av dessa fall kan dock det ingående ortnamnelementet tänkas ha en annan betydelse än en rättslig. Slutligen tar förf. upp ortnamnelement som kan syfta på straffplatser och galgbackar, exv. fda. *hangj*, *hænge* 'hängning', *galge*, *stejling*, *kag* 'skampåle'.

Kap. 5, Samfärdselshistoria. I bokens mest omfattande kapitel tas ortnamns vittnesbörd om vår samfärdselshistoria upp. Först behandlas landkommunikationer, där element som *vej*, *led*, *far* etc. kan återfinnas i ortnamn. Ord med speciell funktion som nämns är *fægang*, *forte* etc. 'drivvägar för kreatur'. För svenska förhållanden bör ordet *tå* med biformen *tå* (jfr. *Tåby*) 'kreatursväg, -stig' nämnas. Ofta har naturhinder på vägar och leder erhållit namn. Element som hör hit är *vad*, *vejle* (< fda. **wæthil*/**wæthla*), **øth*, **forth* m.fl. som samtliga betyder 'vadställe'. För Sveriges del har vi främst att räkna med *vad*, fsv. *vædhil* som bl.a. ingår i bynamn som *Väle* och *Värta* i Östergötland, fsv. **ødhe* (< **uōðia-*) egentligen 'vadbart ställe (i vatten)' enligt Lars Hellberg (1980 s. 121 ff., 207 ff.), *före* (en avledning till verbet *fara*) 'vadbart ställe' (se Hellberg 1950 s. 41 ff., dens. 1980 s. 221 ff.), vilket bl.a. ingår i de uppländska *Forkarby* och *Övre och Nedre Föret* vid Fyrisån. Olika typer av broar kan konstateras i ortnamn. Så exv. finner man namn som *Bulbro*, *Stokkebro*, *Tiljebro*, *Fjellebro*, *Stenbro* etc. vilka omtalar hur dessa broar var tillverkade. Man kan komplettera med svenska namn som *Läby* i Uppland och

det gotländska *Lärbro* som båda innehåller en förled *lada*, här i betydelsen 'vägbank' (se Sahlgren 1910 s. 107; I. Olsson i OUÅ 1962, dens. 1979 s. 165 ff.) Både vid *Läbyvad* väster om Uppsala och vid *Lärbro* har man med fyllning åstadkommit en passage av vatten- dragen. Andra hithörande ord återfinns i namn som *Spånga*, *Finspång* (: *spång*), *Stocksbo*, *Stocksäter* (: *stock*), *Kavelbromyren* (: *kavelbro*).

Om hinder i vattenleder vittnar ortnamns- element som *drag* 'ställe där man måste dra båten mellan vatten', och av speciellt intresse i Sverige är *ed* 'gångställe i en vattenled' (ordet är besläktat med lat. *ire* 'gå') som ingår i otaliga svenska ortnamn *Ede*, *Eda*, *-ed(e)*, samt *bor* 'bärställe, ställe där man måste bära båten eller lasten mellan vatten- dragen' (ordet är besläktat med verbet *bära*) i ortnamn som *Borlänge*, *Sundborn* i Dalarna och *Börje* i Uppland (se Hesselman 1930 s. 154 ff. och G. Widmark i NoB 1957 s. 43 ff.). Slutligen nämns olika benämningar på skeppstyper som man kan finna i ortnamn, exv. *knarr*, *drake*, da. *busse*, *snäcka*, da. *kane* 'flatbottnad båt', *skuta*. Man skulle kunna tillägga *kogg* som kan påträffas i ortnamn på *Kogg-/Kugg-*.

Kap. 6, Religionshistoria. Ortnamn har av gammalt brukats till att rekonstruera den förkristna religionen. Det är främst tre forskare som här lämnat viktiga bidrag — vilka i många fall på senare tid har kommit att kritiseras — nämligen Elias Wessén (1923), holländaren Jan de Vries (1937) och norrman- nen Magnus Olsen (1915). Förf. kommer in på förkristna gudanamn som kan ingå i ortnamn. För Danmarks vidkommande nämns *Oden*, *Tor*, *Frö*, *Fröja*, *Njord*, *Ti* och *Balder* i namn som exv. *Odense* (< *Odensvi*), *Nerå*, *Tislund*. Detta område utgör ett klas- siskt problem inom nordisk ortnamnsforsk- ning. Framförallt tidigare cirkulerade kon- struerade gudanamn i litteraturen, sådana som antogs ingå i sammansatta ortnamn med en teofor huvudled som *-vi*, *-al* etc. Ämnets svårigheter och många fallgropar har på se- nare tid i många fall gett en hyperkritisk håll- ning, och överlag en uppenbar motvilja att ta upp problem ur denna aspekt till dryftning. Helt klart kan man för svenskt vidkommande konstatera att gudanamn som *Tor*, *Oden*, *Frö*,

Fröja, *Ull* och *Njörd* (motsv. fvn. *Njorðr*) ingår i flera ortnamn som *Torsåker*, *Odensvi*, *Frösvi*, *Frövi*, *Ulltuna* och *Norderön* (*Nærðr* 1438 DN 3 s. 535), sistnämnda namn avseende en ö i Storsjön i Jämtland strax sv. om *Frösön*. Guda- eller gudinnenamnet *Njörd* motsvarar formellt språkligt den hos Tacitus omnämnda gudinnan *Nerthus*. Problemet med konstllhö- righeten uppstår då *Njörd* i den fornvästnord- diska mytologin motsvaras av guden *Njord*. Denna namnform är till yttermera visso i for- mell överensstämmelse med *Njörd/Nerthus*. Man har till och med föreslagit att vi har att göra med endast en gudom som varit tvekö- nad! (se exv. hos Elgqvist 1952 s. 29 med där anförd litt.)

Redan tidigt konstaterade man att teofora ortnamn ofta uppträder i par, med en manlig och en kvinnlig guddom som förleder, vilket har tolkats som ett bevis för fruktbarhetskult. Dessa gudapar har vidare indelats i ålders- skikt där de äldsta är *Ull* — *Njörd*, som efter- följs av *Frö* — *Fröja*. Det yngsta gudaparet anses vara *Oden* — *Frigg*. Sannolikt är *Frö* — *Fröja* ändrade namn — s.k. noanamn — på *Ull* — *Njörd*. Detta utslag av ett slags *namnta- bu* är konstaterbart i ortnamn (se s. 132). Andra gudinne- eller gudanamn som man har ansett ingår i svenska ortnamn är *Tyr*, vilket bl.a. har ansetts utgöra förled i *Tiveden* — formellt identiskt är även ett appellativ mot- svarande isl. *tívar* 'gudar' (se SOSk 17 s. 154 f.; för en senare icke-teofor tolkning av nam- net se H. Ståhl i OUÅ 1949 s. 21 f.) — samt *Härn* i namn som *Härnevi* (motsv. fvn. *Hjrn*). Man har ansett att gudinnan *Härn* har främ- jat linodlingen (Olsen 1908, dens. 1915, Lundberg 1911). Här bör också nämnas namn som **Skedja* i flera *Sked(e)vi*, **Vrind* i namnet *Vrinnevi*, vilket skulle motsvara is- ländska Eddans gudinna *Rindr*. Vad beträffar dessa senare guda- och gudinnenamn har se- nare forskning föredragit att tolka förlederna som innehållande icke-kultiskt språkods i stor utsträckning (se exv. Sahlgren 1951 s. 1 ff.). Eftersom ortnamn är närapå de enda käl- lor vi har i Sverige vittnande om våra förkrist- na trosföreställningar vore det välkommet med moderna undersökningar som ånyo tar upp problemområdet till behandling.

Härnäst tar förf. upp namnen på själva kultstället. De namnelement som kommer ifråga är *vi*, **al*, *hov*, *harg/horg* och da. *stald*, man skulle också kunna lägga till *stav*. Dessa ord är ingalunda entydiga i ortnamn. Således har vi att räkna med att vissa namn på *-vi* kan vara ursprungliga sammansättningar på fsv. *-viþer*, alt. **viþi* 'skog' (Sahlgren 1923). Ordet **al*, vilket motsvarar got. *alhs* 'tempel, helgedom', kan vara svårt att särskilja från exv. trädbeteckningen *al*, ortnamnsselementet **al*, besläktat med got. *alan* 'nära, växa', fsv. *ala* 'fram-, uppfoða' vilket ingår i flera nordiska hydronymer, orden *ål/ol/al* som förekommer i betydelse som 'höjdsträckning', 'ränna' etc. Det speciellt i norska ortnamn vanliga ordet *hov* 'helgedom' kan vara svårt att hålla isär från appellativet no. *hov* n. 'höjd'. Etymologiskt är orden identiska (< **huða-* 'välkning'), vilket visar att det teofora *hov* ursprungligen har syftat på en terrängförhöjning. På samma sätt är det med *harg* och *horg* (som är en västnordisk *u*-omljudd form) som finns belagt i betydelsen 'kultisk offerplats, stenaltare' vilken möjligen är litterär, i alla händelser sekundär. Ordet, som är en bildning till ordet *har* 'stengrund', har äldst betytt 'stenhop, klippa' och naturligtvis kan det vara denna betydelse som ingår i ett namn på *harg/horg* likaväl som den kultiska. Man har att pröva betydelsen i varje enskilt fall (Rostvik 1967). Vad slutligen beträffar elementet *stav* har man att räkna med en kultisk innebörd i vissa namn vid sidan av betydelser med profan syftning, t.ex. avseende råmärken.

Det starkaste indiciet på en förhistorisk kultplats utgör namnen på *Vi*, *-vi* vilka formellt måste hållas isär från s.k. oäkta *vi*-namn på ursprungligt *-viþer*, **-viþi*. Dessa teofora namn uppträder ofta med ett gudanamn i förleden exv. *Frösvi*, *Torsvi*, men också som simplex *Vi* särskilt i Norrland. Helt klart är vidare att många norska samt de jämtländska namnen på *-hov* och simplex *Hov* — särskilt då utifrån kriterier som varande kyrkby eller närhet till kyrkan — har haft en teofor innebörd vid namngivningen.

Kap. 7, Faunans historia. I detta kapitel pekar man på att ortnamn kan påvisa en tidigare förekomst av numera utdöda djurarter. Som

exempel nämns ortnamn innehållande ordet *iūr* 'vildsvin' och namn innehållande bäverns gamla benämning *biur* bl.a. i Skåne. Man skulle kunna lägga till de särskilt i Småland vanliga namnen på *Ur-* där förleden anses syfta på 'uroxen' (se exv. Hellquist SEO s. 1286 f.; Ståhle 1946 s. 251 ff.).

Kap. 8, Ordförrådets historia. Förf. framhåller att ortnamn kan påvisa ords utbredning och förekomst i tid och rum. Ett område inom ordförrådet som särskilt kan belysas med ortnamn är personnamnen. Förf. riktar befogad kritik mot den äldre forskningens alltför ofta okritiska konstruerande av personnamn ur ortnamn. Den på svensk botten tidigare flitigt brukade handboken Svenska personnamn från medeltiden antecknade och ordnade av M. Lundgren, E. Brate och E. H. Lind (Uppsala 1892–1934 = SvLm 10: 6–7) syndar ofta på denna punkt och måste följdaktligen brukas kritiskt och med försiktighet.

Kap. 9, Ljudhistorien. I detta kapitel poängterar förf. att ortnamnen alltid följer samma ljudutvecklingsregler som det övriga språkgodset. Man har alltså att behandla proprialt språkstoff på samma sätt som det appellativa.

Kap. 10, Avslutning. Det avslutande kapitlet blir en slags restpott där områden som ej tidigare har behandlats tas upp som flora, fiske, handel etc.

Sammanfattningsvis kan konstateras att *Stednavneforskning 2* tar upp problem som kan vara av intresse för forskare inom närliggande discipliner. Kapitlet som behandlar ortnamnen och bebyggelsehistorien är dessvärre en aning substanslöst. Det hade blivit mera givande om ett vidare grepp om ämnet hade tagits. Den intresserade kan inhämta ytterligare kunskap i detta fall i *Stednavneforskning 1*. Å andra sidan är kapitlet om ortnamn och administrationshistorien väl genomarbetat och initierat skrivet. För den som vill ytterligare tränga in i detta spörsmål rekommenderas Bent Jørgensens *Stednavne og administrationshistorie* (1980).³

Stednavneforskning 2, med dess ämne som syftar till att redogöra för hur ortnamn kan brukas som ett källmaterial för historiskt inriktad

forskning, är den första i sitt slag i Norden.² Det kan kanske därför vara av intresse att peka på ett verk med likartad målsättning men befattande sig med förhållandena i England, nämligen Margaret Gellings *Signposts to the past* (1978), som bl.a. för en arkeolog är givande läsning. Slutligen skall framhållas att även om vissa invändningar mot innehållet har gjorts, måste man konstatera att Vibeke Dalberg och John Kousgård Sørensen har lagt fram ett gediget arbete som bör kunna stimulera forskare inom skilda områden, och som kommer att vara standardverket inom sin ämnessfär lång tid framgent.

Noter

¹ För den intresserade hänvisas också till en kollektiv recension av forskare vid Seminariet för nordisk ortnamnsforskning vid Uppsala universitet i NoB 69 (1981) s. 190 ff.

² En nu något föråldrad framställning, som har haft liknande syfte, är Hjalmar Lindroth, *Våra ortnamn och vad de lära oss*. (2 uppl. Stockholm 1931; Natur och kultur 25.)

³ Efter artikelns färdigställande har ytterligare en del i sammanhanget relevant litteratur utkommit, vilken ej kunnat citeras.

Förkortningar

da.	= danska
DN	= Diplomatarium Norvegicum
eng.	= engelska
fda.	= forndanska
feng.	= fornengelska
fsv.	= fornsvenska
fvn.	= fornvästnordiska
got.	= gotiska
HT	= [Sv.] Historisk tidskrift
isl.	= isländska
KL	= Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid
lat.	= latin
no.	= norska
NoB	= Namn och bygd
OUÅ	= Ortnamnsällskapet i Uppsala årskrift
SOSk	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län
sv.	= svenska
SvLm	= Svenska landsmål och svenskt folkliv

Referenser

- Andersson, Th. 1965. *Svenska häradsnamn*. (Nomina Germanica 14.) Uppsala & Köpenhamn.
- 1974. *Heraþ und hundare*. Zwei Bezeichnungen nordischer Bezirke in alter Zeit. *Actes du XIe Congrès international des sciences onomastiques*. Sofia 28. VI.-4. VII. 1972. Sofia.
- Christensen, V. & Kousgård Sørensen, J. 1972. *Stednavneforskning I. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering*. København.
- Elgqvist, E. 1952. *Studier rörande Njordkultens spridning bland de nordiska folken*. Lund.
- Fries, S. 1976. Vad betecknar ortnamnsfeleleden *-run*? *Nordiska studier i filologi och lingvistik*. Festskrift tillägnad Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976. Lund.
- Gelling, M. 1978. *Signposts to the Past. Place-Names and the History of England*. London.
- Hafström, G. 1949a. *Ledung och marklandsindelning*. Uppsala.
- 1949b. Sockenindelningens ursprung. *Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund 23/8/1949*. Stockholm.
- Hellberg, L. 1950. *Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn 1*. (Studier till en svenska ortnamnsatlas 6.) Uppsala.
- 1967. *Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse*. Kumlabygden. Fortid — nutid — framtid 3. Kumla.
- 1980. *Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland*. (Ortnamn och samhälle 2. Ortnamnen och den forntida sveastaten 1.) Uppsala.
- Hellquist, E. SEO. *Svensk etymologisk ordbok*. 3 uppl. Lund 1948.
- Helmfrid, S. 1962. *Östergötland "Västanstång"*. *Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese*. (Meddelanden från Geografiska institutionen vid Stockholms universitet 140; Särtryck ur *Geografiska annaler* 44, 1962:1-2.) Stockholm.
- Hesselman, B. 1930. *Från Marathon till Långheden*. *Studier över växtnamn och naturnamn*. (Nordiska texter och undersökningar 7.) Stockholm & Köpenhamn.
- Holmberg, K.A. 1969. *De svenska tuna-namnen*. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 12.) Uppsala.
- Jørgensen, B. 1977. *Reciprokering*. *Studier i inbydes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne*. (Navnestudier udg. af Institut for navneforskning 14.) København.
- 1980. *Stednavne og administrationshistorie*. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 20.) København.
- Kousgård Sørensen, J. 1979. *Place-Names and Settlement History. Names, Words and Graves: Early Medieval Settlement*. Lectures delivered in the University of Leeds, May 1978. Ed. P.H. Sawyer. Leeds.
- Lundberg, B. 1972. *Territoriell indelning och skatt i Uppland under medeltiden*. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Historiska serien 18.) Stockholm.
- Lundberg, O. 1951. *Forntopografiska forskningsmetoder tillämpade på Kumla socken i Närke*. *Inledning till bebyggelsehistoria*. (Arctos Svecica 4.) Uppsala & Stockholm.
- Lundberg, O. & Sperber, H. 1912. *Härnevi*. (Även i Meddelanden från Nordiska seminariet 5, och i Uppsala univ. årskrift 1911.) Uppsala.

- Lundgren, M., Brate, E. & Lind, E. H. 1892–1934. *Svenska personnamn från medeltiden*. (Svenska landsmål och svenskt folkliv 10:6–7.)
- Olsen, M. 1908. *Hærnavi. En gammel svensk og norsk gudinde*. Christiania.
- 1915. *Hedniske kultminder i norske stedsnavne I*. (Videnskapselskapets skrifter 2. Hist.-filos. kl. 1914:4.) Kristiania.
- Olsson, I. 1972. Snäck-namn på Gotland. *Fornvännen*.
- 1979. *Gotländsk natur och historia speglade i ortnamnen*. Visby.
- Rostvik, A. 1967. *Har och harg*. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 11.) Uppsala.
- Sahlgren, J. 1910. Forntida vägar. Läbybron och Eriks-gatan. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 6.
- 1923. Oäkta vi-namn. *Namn och bygd* 11.
- 1951. Hednisk gudelära och nordiska ortnamn. Kritiska inlägg. *Namn och bygd* 38.
- Salvesen, H. 1979. *Jord i Jemtland. Bosetningshistoriske og økonomiske studier i grenseland ca. 1200–1650*. Östersund.
- Stähle, C. I. 1946. *Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län*. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.) Uppsala.
- Thors, C.-E. 1957. *Den kristna terminologien i fornsvenskan*. (Studier i Nordisk Filologi 45.) Helsingfors.
- Wessén, E. 1923. Minnen om forntida gudsdyrkan i Mellansveriges ortnamn. *Studier i Nordisk Filologi* 14:1. Helsingfors.
- de Vries, J. 1937. *Altgermanische Religionsgeschichte* 2. (2 Aufl. Berlin 1956–57. Grundriss der germ. Philol. 12:1–2.)